

ARĪ TERMINOLOĢIJAS KOMISIJAI — DEVINDESMIT

Valentīna Skujiņa,
LZA īst. loc.,
Dr. habil. philol.

Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Terminoloģijas komisija (TK) savu darbību LZA pārziņā uzsāka 1946. gada rudenī, turpinot iepriekš, jau 1919. gadā, Izglītības ministrijas (IM) paspārnē izveidotās terminoloģijas un pareizrakstības komisijas darbu, kas līdzekļu trūkuma dēļ jau 1921. gada aprīlī tika pārtraukts.

Kā lasāms IM terminoloģijas komisijas sakopotās un 1922. gadā publicētās “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas” priekšvārdā, uzsākot darbu, IM komisijai vēl nebija pieredzes jaunu vārdu atvasināšanā. Bija tikai daži mēģinājumi, ko veica šauri interesentu pulciņi, kas darbojās ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs, piem., Krievijā un Francijā. Šie pirmie mēģinājumi netika vispusīgi pārbaudīti, saskaņoti, izvērtēti, terminoloģijas izstrāde bija jāsāk “no nekā”. Pagājušo deviņu gadu desmitu gaitā, bet jo īpaši ar LZA TK darbības sākumu, regulāri strādājot dažādu nozaru terminoloģijas veidošanā, ir uzkrāta liela terminoloģiskā darba pieredze un patlaban varam pamatoti runāt jau par terminu izstrādes sistēmu, kurā nozīmīga loma ir nozaru speciālistu un valodnieku kopdarbam.

Šajā rakstā sniegts neliels ieskats hronoloģiskā faktu un notikumu virknē saistībā ar terminoloģijas darba rezultātiem, galvenokārt skaitliskā izteiksmē, sākot ar pirmo līdzšinējos pētījumos minēto latviešu valodas terminu vārdnīcu publikācijām.

19. gs. 80. gadi – pirmās publicētās latviešu valodas terminu vārdnīcas:

- 1) Krišjāņa Valdemāra “Jūrniecības vārdnīca” (1881), ar terminiem 11 valodās;

- 2) Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Zinību komisijas rakstu krājumos publicētie Jāņa Ilstera apkopotie augu nosaukumu saraksti “Latviešu botāniski nosaukumi” (1884; 1885; plašāk sk. L. Piete, 2008, 46–55).

20. gs. otrais gadu desmits — veidojas pirmie terminoloģijas entuziastu kolektīvi, presē publicē rakstus par kopīgas komisijas vai kolēģijas nepieciešamību, par vajadzību pēc institūcijas, kas pieņemtos terminus sankcionētu.

1919. gads – tiek nodibinātas divas pirmās terminoloģijas komisijas (gandrīz vienlaikus):

- 1) Pēterburgā, kur tai laikā darbojas latviešu valodnieks Jānis Loja, – “Latvju terminu komisija”, kas pastāv līdz 1926. gadam;
- 2) Rīgā, pēc IM rosinājuma un tās pārziņā – IM Terminoloģijas komisija, kuras darbības turpinātāja kopš 1946. gada ir LZA Terminoloģijas komisija (TK).

IM terminoloģijas komisijas pilnais nosaukums ir “Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija”. Komisijas darbības sākums saistīts ar dažādiem 1919. gada datējumiem:

1919. gada vasara, kad pēc IM rosinājuma tiek izveidota “Terminoloģijas pagaidu komisija” un nodibina arī pirmās septiņas nozaru sekcijas: dabas zinību, fizikas–matemātikas, medicīnisko, tehnisko, valodnieciski–filozofisko, juridiski–ekonomisko un mākslas sekciju, bet – uzsākto darbību pārtrauc Bermonta uzbrukums;

1919. gada 27. septembris, kad uz pir-

mo komisijas konstituēšanās sēdi sanāk 15 pārstāvji no dažādām organizācijām;

1919. gada 6. oktobris, kad notiek komisijas dibināšanas sapulce;

1919. gada novembra beigas, kad tiek atsākta komisijas darbība, 1920. gadā papildinoties ar četrām sekcijām: militāro, glezniecības–būvniecības, mūzikas un veterināro;

1921. gada aprīlis – līdzekļu trūkuma dēļ “Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija” savu darbību ir spiesta pārtraukt, tomēr mūsu rīcībā paliek tās darba rezultāti un pieredze:

- 1) kā “Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisijas” darba rezultāts 1922. gadā kļājā nāk “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca”, kurā apkopoti komisijā izstrādātie 7 000 termini latviešu, krievu un vācu valodā, aptverot 19 nozares;
- 2) iezīmēti terminizstrādes procesa posmi:
 - a) terminu apspriešana nozaru sekcijās (apakškomisijās);
 - b) valodnieka piesaiste terminu pārbaudei;
 - c) sabiedrības viedokļa izzināšana, izmantojot plašsaziņas līdzekļus;
 - d) terminu apstiprināšana komisijas plenārsēdēs;
 - e) visos posmos darbs veicams saskaņā ar vienotām pamatnostādnēm un darba principiem.

1921.–1945. gads – kaut arī IM pārziņā 1919. gadā izveidotā komisija darbu pārtraukusi, tomēr vairākās nozarēs darbs tiek turpināts, tiek sagatavotas un publicētas apjomīgas terminu vārdnīcas, piem., A. Malvesa “Tehniska vārdnīca celtniecībai” (1931. g., 688 lpp., ar terminiem latviešu, vācu un krievu valodā un attiecīgo valodu terminu rādītājiem); J. Lauvas un H. Blēses “Juridiskās terminoloģijas vārdnīca” (1942. g., 336 lpp., ar terminiem latviešu–vācu–krievu un vācu–latviešu izkārtojumā); A. Auziņa “Grāmatrūpniecības terminu vārdnīca” (1942. g., 518 lpp.).

1946. gads – pēc LZA nodibināšanas tās pārziņā nodod IM izveidoto “Latviešu valodas

terminoloģijas un pareizrakstības komisiju”, jo jaundibinātajā LZA sākuši darboties zinātniskās pētniecības institūti, kuru pienākumos ietilpst arī latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības jautājumu kārtošana un tādējādi rodas nevajadzīgs paralēlisms. Ievērojot terminoloģijas un pareizrakstības darba saturu specifiku, jau atsākot komisijas darbu, Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija sadalās divās patstāvīgās komisijās un LZA TK darbojas atsevišķi, ar laiku nostiprinot nosaukuma isāko variantu: LZA Terminoloģijas komisija.

1946.–1989. gads – izstrādājot terminus galvenokārt LZA TK apakškomisijās, ar LZA TK apstiprinājumu publicēti:

- 1) 65 terminu biļeteni (pirmie 55 no tiem, t. i., līdz 1985. gadam, publicēti “LZA Vēstīs”);
- 2) vienotā sērijā –15 terminu vārdnīcas; sākot ar 5. vārdnīcu (kas publicēta 1964. gadā), konsekventi lietots ieraksts “Apstiprinājusi LZA Terminoloģijas komisija”. Kopskaitā šajās vārdnīcās publicēts vairāk par 116 000 terminu.

1989. gads – latviešu valodu pasludina par Latvijas valsts valodu.

Ar valsts valodas statusa pasludināšanu latviešu valodas terminoloģijas attīstībā sākas jauns posms — intensīva dažādu nozaru terminoloģijas vārdnīcu izstrāde, nodrošinot stabilu pamatu latviešu valodas lietošanai visās valsts valodas funkcijās, arī ES daudzskaitlīgo normatīvo aktu tulkošanas vajadzībām, un apliecinot, ka šaubām par latviešu valodas spēju pildīt valsts valodas funkcijas nav pamata.

Šai laikā savas nozares terminu vārdnīcu gatavošanā iesaistās dažādas institūcijas, arī bez īpašas terminoloģiskā darba pieredzes. Sagatavoto terminu sarakstu ekspertīzi un saskaņošanu ar iepriekšējiem LZA TK lēmumiem veic LZA TK (kopā ar tās apakškomisijām). Līdz tūkstošgades mijai LZA TK izskata, saskaņo ar LZA TK lēmumiem un/vai apstiprina vairāk par 60 dažādu nozaru un dažāda

apjoma terminu apkopojumu – terminu vārdnīcas un biļetenus (58 vienības), terminu un definīciju standartus (14 vienības). Apjomīgākās vārdnīcas tiek izstrādātas enerģētikā, ekonomikā, būvniecībā, informātikā, dzelzceļa, autoceļu un gaisa satiksmē, mežtehnikā u. c. (publikāciju sarakstu sk. “Terminoloģijas Jaunumu” (“TJ”) 1. un 13. nr.).

Šajā laikposmā, īpaši no 1997. gada līdz 2004. gadam (kad Latvija kļūst par vienu no ES dalībvalstīm), sadarbībā ar Tulkošanas un terminoloģijas centru (TTC) un atbilstoši ES normatīvo aktu tulkošanas vajadzībām LZA TK ik gadu izskata, izvērtē, saskaņo un apstiprina ap 5000 (dažkārt – līdz 10 000) terminu.

Veicot ekspertīzi, uzmanība galvenokārt pievērsta trim aspektiem:

- 1) latvisko terminu izvēlei (atbilstoši zinātniskajiem terminoloģijas veidošanas principiem un latviešu valodas sistēmai);
- 2) latviešu valodas terminu jēdzieniskajai atbilstībai terminiem angļu valodā;
- 3) latviešu valodā tulkotā tekstuālā materiāla saturiskajai atbilstībai oriģinālam.

Intensīvajā dažādu nozaru terminu vārdnīcu izstrādes procesā pilnveidojas terminu izvēles un jaunrades prasme, terminoloģijas izstrāde notiek atbilstoši nostiprinātiem šī darba principiem un metodēm, vienotā terminizstrādes sistēmā secīgi aptverot dažādus procesus:

- 1) terminu apkopošanu (parasti — kādas nozares ietvaros);
- 2) terminu sistematizēšanu;
- 3) terminā ietvertā jēdziena detalizētu analīzi, atlasot būtiskās pazīmes un veidojot definīciju;
- 4) jau lietota termina analīzi un, ja nepieciešams, jauna, precizēta termina izvēli vai darināšanu atbilstoši izsakāmajam jēdzienam;
- 5) terminu saskaņošanu atsevišķas nozares, saskarozaru un vispārlietojamās valodas līmenī;
- 6) terminu jēdzieniskā sastatīšana ar ekviva-

lentiem citās valodās, īpaši angļu valodā, u. c.

21. gs. sākuma nozīmīgākie notikumi LZA TK darbā saistīti ar LZA TK lēmumu un konsultāciju publicēšanas paplašināšanu, kā arī ar terminoloģijas izstrādes un apstiprināšanas kārtības detalizētu aprakstīšanu:

2002. gads – ar Valsts valodas komisijas un LZA atbalstu sāk iznākt LZA TK informatīvi izglītojošais izdevums “Terminoloģijas Jaunumi” (astoņos gados publicēti 16 numuri);

2006. gads –

- 1) ar LZA finansējumu tiek izveidota LZA TK mājaslapa www.termini.lza.lv un akadēmiskā terminu datubāze “AkadTerm” www.termini.lza.lv/akadterm ar vairāk nekā 330 000 terminiem, kuros iekļauti arī starptautiskā projekta “EuroTerm-Bank” ietvaros apkopotie termini latviešu, lietuviešu, angļu, vācu, igauņu, ungāru un poļu valodā;
- 2) izstrādāts jauns normatīvais dokuments “Terminu izstrādes, pieņemšanas, apstiprināšanas, publicēšanas un grozīšanas procesa apraksts” (publicēts “TJ” 2006. g. 13. nr.).

2009. gada 16. oktobrī Valsts valodas centrs sadarbībā ar LR Ārlietu ministriju, Eiropas Komisijas pārstāvniecību Latvijā un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisiju rīkoja konferenci “Latviešu valoda Eiropas Savienībā – izstrādājot vienotu terminoloģiju”. Konferences mērķis – sekmēt ciešāku sadarbību starp ES institūciju latviešu valodas tulkiem, tulkotājiem un terminoļiem un Latvijas ekspertiem dažādu terminoloģiska rakstura problēmu risināšanā. Konferences laikā tika rīkota aptauja, lai izzinātu konferences dalībnieku viedokli jautājumos par

- 1) latviskā termina vai aizguvuma izvēli,
- 2) atšķirīgas semantikas internacionālismiem,
- 3) vienotai lietošanai apstiprināto terminu plašlietojuma sekmēšanu. (Sk. pielikumā

LZA TK veiktās aptaujas rezultātu apkopojumu, ko sagatavojuši LZA TK sekretāre Anita Butāne.)

Avoti

Latviešu konversācijas vārdnīca. 21. sēj. 42642.–42644. sleja. Rīga: A. Gulbja apg., 1940.

Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca. Rīga: IM izdevums, 1922. 163 lpp.

Literatūra

Piete 2008 – L. Piete. Pārmaiņas botānikas terminu darināšanā 19. gs. beigu un 20. gs. publikācijās. *Letonika. 2. kongress*. Valodniecības raksti 2. Rīga, LZA. 46.–55. lpp.

Skujiņa 2002 – V. Skujiņa. Latviešu terminoloģijas izstrādes principi. Rīga, LVI, 2002. 224 lpp.

Pielikums

Par LZA TK veiktās aptaujas rezultātiem

2009. gada 16. oktobrī notika konference “Latviešu valoda Eiropas Savienībā — izstrādājot vienotu terminoloģiju”, ko organizēja Valsts valodas centrs sadarbībā ar LR Ārlietu ministriju, Eiropas Komisijas pārstāvniecību Latvijā un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisiju.

Konferences laikā tika veikta aptauja, uzdodot šādus jautājumus:

1. Izvēloties latvisko terminu vai aizguvumu, kuram kritērijam (jēdzieniskajai skaidrībai, izplatībai ES dalībvalstu valodās, tradīcijai, sistēmiskam modelim, labskanīgumam) dodat priekšroku?
2. Kā rīkoties, ja formas ziņā atbilstošajiem internacionālismiem latviešu un, piem., angļu valodā (kas tulkošanā visbiežāk ir attiecīgā teksta oriģinālvaloda) ir atšķirīgas nozīmes?

Sal.: latv. *dekāde* ‘desmit dienu posms’ un a. *decade* ‘desmit gadu posms’.

3. Ko būtu ieteicams darīt, ja latviskais termins, kas apstiprināts kā sinonīms aizgūtajam terminam, fiksēts vārdnīcā (-ās), bet praksē netiek lietots?

Uz minētajiem jautājumiem saņemtas atbildes no 45 respondentiem.

legūtie rezultāti

Atbildot uz pirmo jautājumu, jēdzieniskajai skaidrībai priekšroku devuši 77 procenti respondentu, labskanīgumam — desmit, sistēmiskam modelim — astoņi, izplatībai ES dalībvalstu valodās — pieci procenti respondentu.

Piebilde: astoņās aptaujas lapās atzīmēti vairāki kritēriji, kā viens no tiem visos gadījumos minēta jēdzieniskā skaidrība.

Atbildot uz otro jautājumu, rīcības variantu — latviešu valodā saglabāt internacionālismu tradicionāli lietotajā nozīmē — atbalstījuši 86 procenti respondentu, savukārt otru rīcības variantu — mainīt internacionālisma nozīmi, pieskaņojot angļu valodai, — 14 procenti respondentu.

Ieteikumi, kā rīkoties, ja apstiprinātais latviskais termins netiek lietots, sarindoja šādā secībā:

- attiecīga jēdziena izteikšanai piedāvāt citu latvisko terminu (atbalstījuši 49 procenti respondentu);
- mēģināt to ieviest lietojumā (atbalstījuši 30 procenti respondentu);
- nogaidīt kādu laiku (piem., piecus gadus), pēc tam, ja tas aizvien netiek lietots, no tā atteikties (atbalstījuši 19 procenti respondentu);
- atteikties no tā, turpmāk nublicējot (atbalstījuši divi procenti respondentu).

legūtos aptaujas datus apkopojusi un analizējusi
LZA TK sekretāre **Anita Butāne**